

ELS ARQUEBISBES DE TARRAGONA I ELS CASTELLS (ANYS 1771-1825)

L'objecte d'aquest article és comentar el text següent:

“Prohibim severamt. qualsevol especie de balls, castells, representacions, y jochs en la Iгла, llochcs sagrats, profesons, y funcions sagradas, aixi mateix devant de la Iгла, especialmt. quant se celebren los divinos oficis. Lo que deuen zelar per sa part los Pares de Republica, en cumplimt. de sa obligacio, y dels superiors ordes donats per S. M. y serà molt propi de son zel, y de la pietat cristiana impedir semblants diversions en tota la Parrà los dias de festa mentres se celebra la missa y altres oficis en la Iglesia.”

Es tracta d'un decret de visita de l'arquebisbe de Tarragona a Reus¹ que es repeteix pràcticament amb les mateixes paraules a Ulldemolins i a l'Espluga de Francolí².

Buscant documentació semblant i de la mateixa època³, l'hem trobat copiat, amb molt poques variacions, en 20 pobles diferents: A Torredembarra (el dia 9-7-1786), a Creixell (10-7-1786), al Catllar (17-7-1786), a Vilabella (20-7-1786), a Nulles (21-7-1786), a la Secuita (3-10-1786), a Conesa (18-10-1786), a Barberà de la Conca (25-10-1786), a Reus (26-11-1786), a Siurana (31-10-1787), a Ulldemolins (2-11-1787), a l'Albiol (8-11-1787), a Vilaverd (15-5-1788), a Pira (25-5-1788), a Passanant (27-5-1788), a Belltall (2-6-1788), a Maldà (9-6-1788), als Omellons (13-6-1788), a l'Espluga de Francolí (25-6-1788) i als Garidells (no sabem la data exacta perquè el llibre de visites té un full arrencat, però ha de ser entre 1783 i 1792). Correspon sempre a la primera visita pastoral de l'arquebisbe Francesc Armanyà⁴.

Són notícies una mica especials, perquè les primeres colles castelleres són les de Valls a principis del segle XIX⁵ i per tant en aquella època encara no existien. Tot i així, es coneixen altres documents del segle XVIII amb la paraula “castell”:

La crònica d'una festa celebrada l'any 1770 a l'Arboç: “Prèviament concertats, vingueren els balls dits valencians; el del Catllar, que féu el castell de sis sostres, (...)”⁶

Una prohibició del 1786 a Vilafranca es titulava: “Sobre que se estermine el uso de los castillos en los vailes de valencianos, y aun se prohiba absolutamente el uso de tales bayles”⁷

El 1794, Rafael d'Amat es lamenta que, a causa de la Guerra Gran, no han sortit els balls tradicionals de la festa de Santa Tecla de Tarragona, entre els quals menciona el “de valencians (...)”

1 Arxiu Històric Comarcal de Reus, Llibre de visites, trobat per Palomar, S (2007) La moixiganga i el ball de Mossèn Joan de Vic, 56. Hi afageix: “Es tracta d'una prohibició genèrica que hem constatat que es repeteix en les visites a d'altres poblacion de la diòcesi”. Agraeixo a Salvador Palomar que em notifiqués l'existència d'aquest decret a Reus i a Ulldemolins.

2 Perea (2000) Església i Societat a l'arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII p. 432-443 la situa, erròniament, el 24-8-1766. Hi afageix: “Aquesta mateixa ordre la trobem repetida en un 20% de parròquies més, cosa que estén el problema a un àmbit de caràcter diocesà”.

3 Tots els llibres de visita que cito estan conservats a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, excepte el de Reus

4 Segons Tort (1967) Biografia històrica de Francisco Armanyà Font OSA 277, aquesta visita va durar del dia 3-7-1786 fins al maig de 1788, tot i que hem trobat notícies corresponents al juny del 1788. Podem suposar que aquest manament es va anotar pràcticament a tots els llibres de les parròquies per on passà aquesta visita pastoral.

5 Bofarull, J (2007) L'origen dels castells. La primera vegada que trobem el terme “Castallé” és el 1846: Climent, J (2006) “Josep Batet Llobera (a) Casteller: L'artífex de la colla dels menestrals?” a El Pati, 24 de febrer

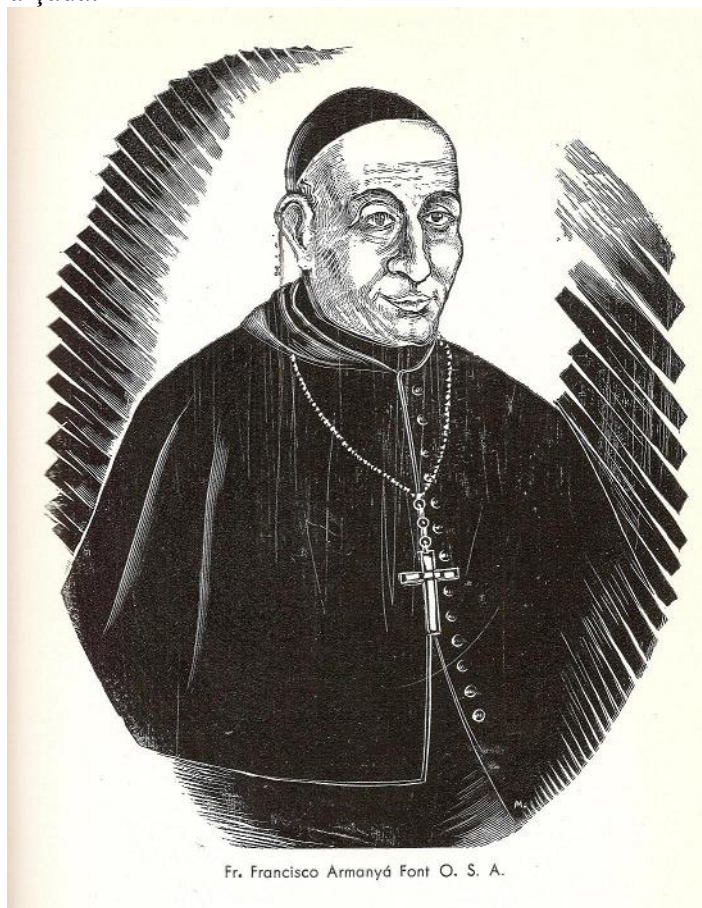
6 Morant, J (1967) Història dels castells; Català, P (1979-1981) Món casteller I 58; Ferrando, P (1991) Presència Castellera al Vendrell fins l'any 1926 16-17; Bertran, J (1997) El ball de valencians 12; Ferrando, P (2001) “L'Arboç, 1770: L'Atapuerca del fet casteller penedesenc” a Foc Nou, Bofarull (2007) 129

7 Sabaté (1989) “Notícia del nostre desaparegut Ball de Valencians” a El Figarot; Bertran (1997) 7; Català (1999) “Als orígens dels castells” a Cultura; Bofarull (2007) 131-132

i l'habilitat dels castells o sostres de gent ab un noi al capdamunt fent-hi la figuereta (...)"⁸

El mateix autor explicava que l'any 1807 van actuar a Barcelona "Los Valencians ab la musica de grallas, tan desapasible als oídos, ballan tots pels carrers y plasas y fan castells pujant uns sobre els musclos dels altres de quatre y cinch estans."⁹

Aquests documents demostren que els balls de valencians feien castells i Amat hi afegeix que també feien la figuereta. En aquella època, la paraula "castell" podia ser utilitzada de forma genèrica com "qualsevol tipus de construcció humana" o bé de forma específica com "aquella construcció humana on cada pis està format per 3 persones", en oposició a la torre, on el nombre de persones de cada pis decreix amb l'alçada.

Francesc Armanyà

Ara bé, el fet de trobar aquesta inscripció no significa pas que hi hagués un ball de valencians en cadascun d'aquests pobles: la prohibició surt de l'arquebisbe i s'esten genèricament a tota l'arxidiòcesis. L'expressió "y dels superiors ordes donats per S[a] M[agestat]" és una al·lusió indirecta a una reial cèdula de 1777 que deia:

"No tolerareis bayles en las Iglesias, sus Atrios, y Cementerios, ni delante de las Imagenes de los Santos, (...)"¹⁰

⁸ Amat (1987) *Calaix de sastre II. 1792-1794* 231-232; Bertran (1997) 15; Bofarull (2007) 135-136

⁹ Amat (1908) *Festas celebradas á Barcelona en los anys 1806 y 1807 per la beatificació del v. dr. Joseph Oriol*, pvre. 141-142, Bofarull (2010) "El ball de valencians a Barcelona, l'any 1807" a *Suc de pinya* 22, 22-25, també a www.festes.org

¹⁰ Aquesta cèdula impresa es va distribuir a tot l'estat, per exemple es troba relligada al *Llibre d'Actes Municipals de Reus*, AHCR. Segons Moreno (1977) *Colección de Reales Cédulas del Archivo Histórico Nacional: Catálogo* volum I p. 399, és la Reial cèdula número 2.318

La prohibició de Vilafranca el 1786, que hem vist ara fa un moment, la menciona explícitament: “y que en virtud de la R. Cedula de S. M. (que Dios gue.) de el año 1777 se ha cortado el abuso de andar delante de las Procesiones toda especie de bayle, y no menos el referido de Valencianos”¹¹

Cal que aprofundim una mica més en els llibres de visites per poder situar aquesta prohibició de l'Armanyà en el seu context històric i saber què hi havia abans i què hi va haver després. Cada cert temps, els bisbes i arquebisbes visiten les parròquies per controlar el seu funcionament: Església, cementiri, arxiu, etc. i anoten al llibre de visites diversos manaments i decrets.

Aquests llibres de visita són fonts d'informació conegudes sobre diversos aspectes de la vida social dels nostres pobles i ciutats. Un decret del bisbe de Barcelona¹² al Vendrell diu: “que no admestia en la Igl. diners, ni altrás ofertas que resultan de jochs, balls y semblants entreteniments” Aquesta cita s'ha interpretat com a prova de l'existència d'un ball de valencians: “És clara aquesta referència als “balls” com uns entreteniments de carrer en una data -1722- en la qual el Ball de Valencians ja era present a les nostres contrades.” “Aquesta és la primera referència, bé que escassa, que trobem del ball de valencians a la població penedesenca.”¹³ Però cal precisar que és una prohibició genèrica i que fins a aquell moment només hi ha notícies de balls de valencians al Camp de Tarragona¹⁴, encara faltaven 48 anys per les primeres notícies del Penedès (a l'Arboç l'any 1770 i a Vilafranca el 1771¹⁵).

Els elements populars són prohibits de forma repetida en aquests llibres, així com les blasfèmies, els llibres de tema immoral, la forma de vestir d'algunes dones, l'entrada dels nuvis a casa de les seves promeses i la prohibició de treballar en dies festius:

“Itt Haviendo entendido con sumo dolor el grande abuso, y liber tad, que se toman muchas Personas para trabajar, y ocuparse en obras serviles los dias fiesta de Precepto con ofensa grave de Dios, desprecio de su Santa Iglesia, escandalo, y ruina de sus propias conciencias, renovamos contra qualesquiera transgresores la pena de las tres libras impuesta en la constitucion segunda de observacione festorum, encargando, como les encargamos al Rdo. Retor, Bayle, y demas del Ayuntamiento., invigilen, y executen irremisiblemente la referida pena sin disimular â nadie por ningun respeto humano por disonar tanto á la piedad, Religiosidad, y edificacion. Y con igual zelo impediran, que durante los Divinos officios haia bayles, ni juegos

11 Català (1999) “Als orígens dels castells” a Cultura 596, p 36

12 El dia 12-2-1722. El Vendrell i pràcticament tota la comarca del Baix Penedès formaven part del bisbat de Barcelona fins l'any 1957

13 Ferrando (1991) 18; Bargalló et alii (2004) Moixigangues, valencians i castells 43

14 Capdevila, S (1989) Història compendiada del santuari de Sant Magí 2 edició, 61; Andreu de Palma de Mallorca “Un concurs de cobles, balls i músics, a Tarragona, durant les festes de Santa Tecla de l'any 1687” a La Cruz 23-9-1933; “El Xiquets de Valls: Estudi històric i etnogràfic dels castells” mecanoscrit anònim, 39; Amades (2001) 27 i 44; Blasi (1997) Els castells dels Xiquets de Valls 3 edició, 16; Morant (1967) 39-40 i 54; Morant (1976) Història dels castells. Tarragona i les comarques castelleres 28; Ventura (1979) Notícia sobre els castells humans de les terres catalanes 2; Morant (1980) La festa popular de Santa Tecla del 1687 9; Català (1979-81) I 58-59; Bertran (1997) 10-11; Palomar (2002) El ball de valencians a Reus, al Baix Camp i al Priorat 13; Bargalló (2005) 38; Bofarull (2007) 121-126

15 Sobre el 1771 a Vilafranca: Amat (1994) Miscel·lània de viatges i festes majors I, 121; Miralles (1992) “Altra notícia sobre el ball de valencians de Vilafranca a El Figarot, Bayer et alii (1997) Abecedari de la Festa Major de Vilafranca del Panadès 194; Bertran (1997) 13. Per a 1770 a l'Arboç, vegeu la nota número 6

publicos, prohibiendolos con los apercibimtos, y penas, que
tuvieren por convenientes. (...) ¹⁶

Aquest decret és interessant, perquè recorda el decret que estem estudiant i li podia haver servit de model. Però el text més interessant que hem trobat, i que segur que el va influir està situat a Torredembarra el 1771 i diu:

“Hallandonos noticiosos; de qe. los bayles entran en esta Iglesia, y hacen dentro de ella Torres, ô, castillos, cometiéndose con este motivo grandes irreverencias en la Casa de Dios; Y debido por todos modos zelar el qe. se entre, y esté en el Templo con la Circunspección, Modestia, y respeto, qe. se debe â tan sagrado lugar: Por tanto prohibimos, qe. se hagan Torres, ô, castillos dentro la expresada Iglesia; para cuiio fin mandamos al Retor invigile en la Observancia de este Decreto. Y encargamos al Mageo. Bayle, y Ayuntamiento. Coho= pere por su parte p. al Cumplimto. de este nro. Mandato, no permitiendolo qe. entren otros Bayles dentro la Iglesia. =”¹⁷

El castell del ball de valencians de Reus

Es tracta de la segona cita més antiga de la paraula “castells” (entesos com a construccions humanes), després de la de l'Arboç (1770) però abans de la de Vilafranca (1786) i de totes les prohibicions de l'Armanyà (1786-1788). És una notícia específica ja que diu clarament “en esta Iglesia”. Una vegada més es mencionen uns balls que fan torres o castells, i les altres notícies que

16 Primera visita de Larió a Vilaverd el 6-5-1766

17 Segona visita general de Larió a Torredembarra el 27-10-1771

coneixem del segle XVIII ens indiquen que era el ball de valencians. De fet, ja es coneixia l'actuació d'un ball de valencians a Torredembarra que el 1853 estava en decadència¹⁸; aquest text no només confirma aquesta tradició sinó que li dóna 64 anys més d'antiguitat. Concretament, sabem que l'any 1771 (o poc abans), un ball de valencians va ballar i va aixecar construccions humanes a Torredembarra, i més exactament dins de la seva església. El que encara no està clar és si el ball era del poble o foraster, perquè ens consta que en aquella època ja hi havia balls de valencians a diferents pobles de la zona.

Sembla lògic pensar que aquesta notícia va ser tinguda en compte per l'Armanyà a l'hora de redactar les seves prohibicions dels castells. De fet, Torredembarra és un dels primers pobles visitats en la seva primera visita, per això trobem el manament repetit pràcticament a totes les parròquies que va visitar després. Podem afirmar que l'arquebisbe Armanyà va generalitzar una prohibició que ja existia en un poble determinat i per un cas concret.

Després dels manaments de Larió i Armanyà que parlen específicament de castells, tornem a la norma de prohibir els balls i les festes en general. Per exemple, hi ha aquest decret, que recorda notablement el text d'Armanyà, però sense la paraula “castells”:

“Mandamos al Rdo. Ror. y rogamos
al Bayle y Justa. de este Pueblo
que no permitan vayles, juegos, ni
otras diversiones que puedan retra
her los fieles de la assta. a la Iglesia
en los dias festivos, maxime durte.
las Celebran. de los Divinos
oficios.”¹⁹

Fins ara només hem trobat dues excepcions, en dues visites de Jaume Creus a Torredembarra (altra vegada) i a Vilabella, que pràcticament són la traducció al castellà del decret de l'Armanyà:

“Prohibimos severamente toda especie de bayles castillos representaciones en la Iglá.
y lugares sagrados tambien inmediatamente delante de la Iglá. quando se celebren los divi-
nos officios y esperamos que el Bayle y Regidores haran lo posible para impedir tales desor-
denes, ó bien que se verifiquen tales diverciones en la Parroquia en los dias y horas que se
solemnise la fiesta en la Iglá.”²⁰

Ens queda una última qüestió per resoldre: Per què alguns arquebisbes mencionen els castells i altres no? El cas de Larió és especial: arriba a Torredembarra, es troba amb un fet que ha escandalitzat a part de la parròquia i es veu forçat a intervenir-hi. En canvi, Armanyà i Creus no tenen un problema concret, simplement prohibeixen els balls i les festes en general, com la resta d'arquebisbes, només amb una paraula de diferència. Armanyà i Creus eren catalans (fills de Vilanova i la Geltrú i de Mataró, respectivament) i podem suposar que coneixien els balls de valencians i els castells que aquests feien, mentre que els arquebisbes castellans no els devien conèixer.

Joan Bofarull i Solé, casteller i historiador

18 Mañé i Flaquer (1853) “Fiesta popular” al Diario de Barcelona del 8 de setembre, copiat a Català (1979:1981) I 91-93, vegeu també Trenchs (1989) 22-23

19 Visita de Romualdo Mon a l'Albiol el 1-9-1805

20 Visita de Jaume Creus a Vilabella 22-5-1825. El mateix arquebisbe anota a Torredembarra el 7-2-1825 un text molt semblant